

Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga

Maja Valentić, Ivana Pavić Šimetin

Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Zagreb, Hrvatska

e-pošta: maja.valentic@hzjz.hr

Sažetak. Prije više od četrdeset godina, na samom početku pojave epidemije uporabe heroina, u Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo osnovan je nacionalni Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. U Registru se prikupljaju, obrađuju i analiziraju podaci o osobama koje su boravile na liječenju zbog uporabe psihoaktivnih droga ili ovisnosti o njima u svrhu kreiranja javnozdravstvenih politika. Upitnik Pampidou, zdravstveno-statistički obrazac koji se ispunjava za osobe s dijagnozom mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja uzrokovanih upotrebom psihoaktivnih droga, zakonski su dužne ispunjavati zdravstvene ustanove koje pružaju usluge liječenja od ovisnosti o drogama. Sukladno međunarodnim i nacionalnim potrebama, Registar je tijekom godina doživio određene promjene u smislu aplikativnog rješenja, izvora i načina dostavljanja podataka, kao i sadržaja samih podataka koje prikuplja.

Ključne riječi: Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga; Pampidou; registri; Hrvatski zavod za javno zdravstvo

Uvod

Uporaba psihoaktivnih droga veliki je problem suvremenog društva. Među konzumentima droga česta je uporaba više vrsta droga, a obrasci uporabe kreću se u rasponu od eksperimentalne do redovite i ovisničke konzumacije (1). Zbog čestog početka uzimanja u mlađoj odrasloj dobi, vjerojatnog kroničnog tijeka, narušavanja kvalitete života oboljelih i njihovih obitelji te skraćivanja očekivanog životnog vijeka, kao i povećane potrebe za zdravstvenom skrbi, uporaba psihoaktivnih droga također predstavlja jedan od značajnih javnozdravstvenih problema u Hrvatskoj (2).

Prema procjenama Europskog centra za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) otprilike 83 milijuna ili 28,9 % odraslih osoba (u dobi od 15 do 64 godine) u Europskoj uniji barem jedanput tijekom života probalo je ilegalne droge. Iskustvo uporabe droga češće navode muškarci (50,6 milijuna) nego žene (32,8 milijuna). Najčešće konzumirana droga jest kanabis, a stopa prevalencije uporabe te droge pet je ili više puta veća od stope prevalencije uporabe drugih tvari (1). Iako je trend uporabe heroina i drugih opioida silazan, upravo su to droge koje se najčešće povezuju sa štetnijim oblicima uporabe te u Hrvatskoj, kao i u većini zemalja EU, najviše je osoba u tretmanu zbog uporabe psihoaktivnih droga na liječenje došlo upravo zbog ovisnosti o opioidima (1, 3).

Kvalitetne informacije o prevalenciji konzumacije sredstava ovisnosti, kao i liječenju i liječenima zbog uporabe psihoaktivnih droga osiguravaju temelj za razumijevanje i procjenu situacije vezane uz droge, identifikaciju prioriteta, javnozdravstveno planiranje te evaluaciju odgovora i politika.

Povijest Registra

Godine 1978. godine, na samom početku pojave epidemije uporabe heroina, u Službi za socijalnu medicinu Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo osnovan je nacionalni Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. Kasnijim preustrojem Zavoda, Registar je potpao pod Službu za školsku medicinu, mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti. U Registru se prikupljaju, obrađuju i analiziraju podaci o osobama koje su boravile na liječenju zbog uporabe psihoaktivnih droga ili ovisnosti o njima (4). Podaci su se najprije prikupljali iz bolničkog sustava, a od 1995. godine su u Registar uvrštene i ambulantno liječene osobe liječene u Službama za zaštitu mentalnog zdravlja, prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti županijskih zavoda za javno zdravstvo. Od 2008. godine podatke za Registar dostavljaju i terapijske zajednice, a od 2020. godine i jedinice liječenja u zatvorskom i probacijskom sustavu.

Od 1981. godine javnost i stručno zainteresirane institucije redovito se obavještavaju o značajkama osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga te njihovom korištenju sustava za liječenje izdavanjem godišnjeg Izvješća o osobama liječenima zbog zlouporabe psihoaktivnih droga u Hrvatskoj.

Prvo aplikativno rješenje Registra kreirano je u suradnji s tvrkom Helix. U svrhu standardizacije pristupa i olakšanog protoka podataka, kao i omogućavanja lokalne obrade podataka, kreirano je jedinstveno aplikativno rješenje kojim su putem mjesečnih datoteka dostavljani podaci za ambulantno liječene osobe, dok su ustanove s pacijentima na stacionarnom liječenju uglavnom slale papirnatu obrasce koji su se unosili u aplikaciju Registra.

Godine 2018. Registar je dobio novo aplikativno rješenje i postao dio Nacionalnog javnozdravstvenog informacijskog sustava (NAJS) (5), platforme koja okuplja registre Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo. Za aplikativno rješenje, održavanje i razvoj baze NAJS zadužena je Agencija za podršku informacijskim sustavima i informacijskim tehnologijama (APIS IT, d.o.o). Novo aplikativno rješenje, kao i ono prethodno, slijedi strukturu i pitanja upitnika za registraciju osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. Prelaskom na novo aplikativno rješenje, ustanove su podatke počele unositi izravno aplikaciju Registra te je potpuno ukinuta dostava podataka na papirnatim obrascima.

Povijest međunarodne suradnje

Prva organizacija koja je definirala zajednički protokol za prikupljanje podataka o osobama liječenima zbog uporabe droga bila je Pompidou grupa (PG). Pompidou grupa je u okviru svoje Epidemiološke stručne grupe 1994. godine izradila protokol za izvještavanje o liječenju ovisnosti o drogama (6). Tim prvim europskim instrumentom pokrivene su brojne teme i potrebe za praćenje te vrste liječenja. Prvotna intencija Pompidou grupe nije bila razviti protokol za prikupljanje podataka na nacionalnoj razini, iako su ga neke zemlje poput Irske ili Hrvatske iskoristile za svoje nacionalne potrebe. Budući da je u Hrvatskoj temeljem spomenutog protokola Pompidou grupe razvijen upitnik za standardizirano prikupljanje

podataka na nacionalnoj razini, nazvan je „Pompidou upitnik“. Danas Pompidou grupa ne prikuplja i ne obrađuje podatke o zahtjevima za liječenje ili o osobama koje se liječe zbog ovisnosti o drogama, niti ima mandat za takvu djelatnost.

Godine 1994. osnovan je Europski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA), koji je preuzeo odgovornost za prikupljanje podataka o zahtjevima za liječenjem od ovisnosti na europskom nivou (6). Republika Hrvatska započela je neformalnu suradnju s EMCDDA krajem 2003. godine, a od 2004. godine redovito je sudjelovala u Reitoxu i godišnjim stručnim sastancima EMCDDA-e za pojedine pokazatelje. Početkom 2005. godine Republika Hrvatska službeno je podnijela zahtjev za suradnju s EMCDDA-om koji je pokrenuo proces pregovora o pristupanju Republike Hrvatske EMCDDA. Od prvih kontakata sa spomenutom agencijom EU, započeo je proces usklađivanja nacionalnog prikupljanja podataka o drogama i ovisnostima o drogama, sukladno zahtjevima EMCDDA-a.

Godine 2012. usvojen je TDI protokol 3.0 čiji je sastavni dio i upitnik koji sadrži set ključnih podataka za izvještavanje o jednom od indikatora EMCDDA - Zahtjevi za liječenje ili TDI indikator. Sukladno TDI protokolima 2.0 i 3.0, Pompidou upitnik prošao je kroz određene revizije kako bi sadržajem pokrio indikator Zahtjevi za liječenje.

Zakonski okvir

Zakonom o podacima i informacijama u zdravstvu (NN 14/19) uređen je ustroj i vođenje Registra osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. Prema navedenom Zakonu, Hrvatski zavod za javno zdravstvo nadležan je, između ostaloga, i za vođenje državnih javnozdravstvenih registara i drugih evidencija u području zdravstva te davanje obvezujućih stručnih preporuka u postupcima prikupljanja podataka te koordinaciju ostalih registara u zdravstvu.

Prikupljanje podataka o osobama liječenima zbog zlouporabe psihoaktivnih droga uređeno je Godišnjim provedbenim planom statističkih aktivnosti Republike Hrvatske.

Na temelju Zakona o službenoj statistici (»Narodne novine«, br. 25/20) donosi se Godišnji provedbeni plan statističkih aktivnosti Republike Hrvatske kao akt strateškog planiranja statističkih aktivnosti, a koji je pravna osnova za prikupljanje podataka potrebnih za provedbu statističkih istraživanja te se, radi izvršavanja Programa statističkih aktivnosti Republike Hrvatske, donosi za svaku godinu na koju se odnosi Program statističkih aktivnosti Republike Hrvatske.

Pravilnikom o provedbi Zakona o evidencijama u oblasti zdravstva za područje stacionarne zdravstvene zaštite i praćenja bolesti ovisnosti (NN br 44/2000), modificirani upitnik koji je promovirala Pompidou grupa Vijeća Europe uvodi se kao službeni obrazac za izvješćivanje u Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo.

Zakon o suzbijanju zlouporabe droga (NN 107/01, 87/02, 163/03, 141/04, 40/07, 149/09, 84/11, 80/13, 39/19) propisuje zdravstvenim ustanovama koje pružaju usluge liječenja od ovisnosti o drogama obavezu dostavljanja podataka Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo.

Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga, kao i sva ostala službena statistika, djeluje u skladu s Općom uredbom o zaštiti podataka Europske unije, poznatijom kao

GDPR, odnosno u skladu sa Zakonom o provedbi Opće uredbe o zaštiti podataka iz 2018. godine (NN 42/18).

Podaci u Registru

Temeljna je zadaća Registra praćenje pojavnosti zlouporabe psihoaktivnih droga, značajki osoba koje su zbog zlouporabe liječene te njihovo korištenje sustava za liječenje. Osobe koje su na liječenju zbog uzimanja psihoaktivnih droga ili ovisnosti o psihoaktivnim drogama prijavljuju se putem registracijskog obrasca nazvanog Pompidou upitnik. Upitnik Pompidou je zdravstveno-statistički obrazac koji se ispunjava za osobe s dijagnozom mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja uzrokovanih upotrebom psihoaktivnih droga. Prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti (MKB-10) radi se o dijagnozama F11 do F19, uz iznimku F17.

U skladu s međunarodnim i nacionalnim trendovima i potrebama, obrazac Pompidou doživio je nekoliko manjih preinaka tijekom godina, a u trenutku pisanja rada ima 55 pitanja. Poglavlja upitnika su sljedeća:

- socio-demografski podaci - spol, dob, identifikacijski broj, sadašnji uvjeti života - s kim i gdje, djeca, suživot s drugim konzumentima sredstava ovisnosti, najviši stupanj obrazovanja, radni status, bračni status, procjena materijalnog statusa
- opći detalji o liječenju - tretmani s obzirom na tip ustanove, novi ili stari pacijent, izvor upućivanja, nakon koliko vremena su roditelji saznali, godina prvog liječenja
- navike uporabe droga – glavno sredstvo ovisnosti, ostala sredstva ovisnosti, dob prve uporabe prvog sredstva ovisnosti, dob uzimanja glavnog sredstva, način uporabe, trajanje i učestalost uporabe, poliuporaba, procjena povoda početka ekperimentiranja, procjena dominantnog etiološkog faktora za razvoj ovisnosti
- klinički podaci – vrsta liječenja, HIV status, status hepatitisa B i C, broj predoziranja, psihijatrijski komorbiditeti i ostale bolesti, psihički poremećaji u obitelji, farmakologija (oblik), lijek, doza, psihosocijalni programi/tretmani, rezultati tretmana
- sudski problemi - raniji i sadašnji zakonski problemi, vrsta ranijih i sadašnjih zakonskih problema, mjera obaveznog liječenja, mjera izricanja maloljetničkog suda

Pompidou obrazac standardizirani je upitnik koji se u sličnom obliku koristi i provodi u drugim europskim državama što omogućuje usporedbu podataka. Obrazac se koristi kao godišnji izvještajni individualni obrazac za svaku osobu koja je u tretmanu, bez obzira je li osoba na liječenju prvi ili bilo koji sljedeći put. Takva registracija omogućuje registarsko praćenje, vezujući svaki put sve podatke za jednu osobu. Osobni podaci evidentiraju se jednom, a svaki daljnji upis odnosi se na godišnju prijavu liječenja i ažuriranje osnovnih osobnih podataka u slučaju da su se promijenili.

Osim podataka koji se prikupljaju putem upitnika Pompidou, prelazak na novo aplikativno rješenje i platformu NAJS omogućio je preuzimanje podataka iz vanjskih resursa i usluga, primjerice iz OIB sustava, Registra prostornih jedinica, Nacionalnog registra pružatelja zdravstvene zaštite, Registra uzroka smrti i Baze hospitalizacija (BSO).

Organizacija prikupljanja podataka i izvještavanje

Ustanove koje sudjeluju u dostavljanju podataka za Registar ustanove su koje provode liječenje od ovisnosti o drogama. Takvo liječenje podrazumijeva dva temeljna oblika liječenja - supstitucijsku terapiju i psihosocijalni tretman.

U Republici Hrvatskoj tretman osoba koje konzumiraju psihoaktivne droge primarno se provodi u zdravstvenom sustavu. Unutar zdravstvenog sustava tretman je podijeljen na izvanbolnički sustav liječenja, odnosno sustav liječenja u službama za mentalno zdravlje, prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti županijskih zavoda za javno zdravstvo te na bolnički sustav liječenja. Tretman se također provodi i u okviru udruga i terapijskih zajednica, kao i zatvorskih ustanova i probacijskog sustava.

Aplikativnom rješenju Registra osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga pristupa se putem sigurne internetske veze, standardnog internetskog preglednika i uz primjenu korisničkih podataka (korisničko ime i lozinka). Osim ovlaštenih djelatnika/administratora iz Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, pristup Registru i ograničenom setu podataka imaju djelatnici iz ustanova koje provode tretmane ovisnosti o drogama, ovlaštene za provođenje anketiranja upitnikom Pompidou te za rad u Registru. Za razlike od prethodne aplikacije Registra, podaci se u NAJS-u ne dostavljaju putem datoteka nego se unose izravno u aplikaciju Registra. Isto tako, prelaskom na novo aplikativno rješenje potpuno je ukinuta dostava podataka na papirnatim obrascima.

Prilikom obrade i objavljivanja podataka poštuju se smjernice propisane Općom uredbom o zaštiti osobnih podataka (GDPR).

Podaci iz Registra objavljuju se u obliku detaljnog godišnjeg izvješća na internetskoj stranici Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo (3), a isto tako i u Hrvatskom zdravstveno-statističkom ljetopisu.

Izvješća o obrascima uporabi psihoaktivnih droga i karakteristikama osoba u tretmanu na godišnjoj se razini šalju Ministarstvu zdravstva Republike Hrvatske, Europskom centru za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA), Uredu za droge i kriminal Ujedinjenih naroda (UNODC) te Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO), a ostalim zainteresiranim ustanovama i građanima na zahtjev.

Registar kao alat za planiranje javnozdravstvenih politika

U Registru osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga prikupljaju se, obrađuju i analiziraju podaci o osobama koje su boravile na liječenju zbog uporabe psihoaktivnih droga ili ovisnosti o njima u svrhu kreiranja javnozdravstvenih politika. Podaci iz Registra ukazuju na to da je ovisnost o psihoaktivnim drogama u velikoj većini slučajeva cjeloživotna bolest te da je prati niz poteškoća u osobnom i društvenom funkcioniranju, a ne treba zaboraviti ni njen veliki ekonomski teret na zajednicu.

Uporaba sredstava ovisnosti u najvećem broju slučajeva započinje tijekom adolescencije te su sukladno tome mladi najugroženija skupina za razvoj ovisničkog ponašanja. S obzirom na navedeno, potrebno je provoditi sveobuhvatne preventivne mjere u cilju smanjenja zlouporabe droga i ovisnosti uključujući područje odgoja i obrazovanja, zdravstveni sustav, sustav socijalne skrbi, policiju te pravosuđe.

Zaključak

Prije više od četrdeset godina, na samom početku pojave epidemije uporabe heroina, u Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo osnovan je nacionalni Registar osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. Uпитnik Pompidou, zdravstveno-statistički obrazac koji se ispunjava za osobe s dijagnozom mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja uzrokovanih upotrebom psihoaktivnih droga, zakonski su dužne ispunjavati zdravstvene ustanove koje pružaju usluge liječenja od ovisnosti o drogama.

Budući da cjelokupna problematika droga ima svoju razvojnu dinamiku, kako u pogledu ponude i potražnje za drogama, zdravstvenih rizika, tako i odgovora na problem, zadatak je Hrvatske, kao i ostalih članica Europske unije, prilagođavati instrumente prikupljanja podataka novim pojavama i trendovima na području EU.

Literatura

1. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. European Drug Report 2021: Trends and Developments. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2022.
2. Štimac Grbić D, Glavak Tkalić R, ur. Uporaba sredstava ovisnosti u općoj populaciji Republike Hrvatske: 2019. i analiza trendova uporabe 2011.-2019. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; 2020.
3. Izvješće o osobama liječenim zbog zlouporabe psihoaktivnih droga u Hrvatskoj u 2020. godini. dostupno na: <https://www.hzjz.hr/periodicne-publikacije/izvjesce-o-osobama-lijecenim-zbog-zlouporabe-psihoaktivnih-droga-u-hrvatskoj-u-2020-godini/>, pristup 24. lipnja 2022.
4. Odjel za epidemiologiju ovisnosti s Registrom osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga. dostupno na: <https://www.hzjz.hr/sluzba-skolska-medicina-mentalno-zdravlje-prevencija/odjel-za-epidemiologiju-ovisnosti-s-registrom-osoba-lijecenih-zbog-zlouporabe-psihoaktivnih-droga/>, pristup 24. lipnja 2022.
5. Nacionalni javnozdravstveni informacijski sustav (NAJS). dostupno na: <https://www.hzjz.hr/nacionalni-javnozdravstveni-informacijski-sustav-najs/>, pristup 24. lipnja 2022.
6. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Treatment demand indicator (TDI) Standard protocol 3.0. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2012.